

„Nem hittem a hittételeket...”

FÖLDESI FERENC

Mélyponton

NÉMETH LÁSZLÓ 1947. JANUÁR 19-ÉN ÍRT NAPLÓFELJEGYZÉSEI ELÉ

Az Égető Eszter olvasói bizonyára emlékeznek a regény zárójelenetére: Méhes Zoltán öngyilkosságára. Halálba menekülésének oka a letartóztatástól, az utána várható megkínóztatástól, kiszolgáltatottságtól való félelem. A közvetlen előzmény a „köztársaság-ellenes összeesküvés” leleplezéséről szóló újsághírek, amelyek szerint az összeesküvők céljaihoz az ideológiai muníciót Méhes korábbi írásai szolgáltatták. A résztvevők egyikével-másikkal nemrégiben Csomorkányon is találkozott, sőt: szállásadó-nőjének fia, az író csomorkányi azilumának berendezője is gyanúba keveredik. Az egymást követő felzaklató hírek Méhest pánikba kergetik: kiköveteli Égető Esztertől a halálos morfiomadagot tartalmazó zselatin-kapszulákat, az emberi méltóság megőrzésének paradox biztosítékait, s amikor az éjszakai csengetést, autózajt „rémlátó képzelete” a „Most értem jönnek” bizonyítékeként értékeli, a kapszulabiztosíték végső biztonsággá válik, s reggel a szobájába benyitó Égető Eszter „ahogy a fejét párnástól fel-emelte, érezte, hogy egy halottat tart az ölében”.

Ezzel a képpel zárul az emberi örültség és az Égető Eszter-i édenszövő ösztön harcának története. Ezután már csak a harc tanulságait összegző – s a „mégis-morál” jegyében reményt adó Epilógus következik.

Az olvasónak, aki a „Dichtung und Wahrheit”, költészet és valóság viszonyára kíváncsi, maga Németh László siet a segítségére: Az író és modelljei című tanulmányából már megtudhatja, hogy „A regény eredeti címe Örültek volt, s annak, hogy Méhes Zoltánban egy olyan alakot ültettem be a város örültjei közé, akiben a vak is rám ismerhetett – egyik oka tán épp az volt, hogy magamra is kiterjesztve, enyhítsem a címben rejlő ítéletet”. Am ebből – a csomorkányi-vásárhelyi modellek érzékenységet csitítani akaró – vallomásból még nem derül ki, miért kellett Méhes Zoltán-Németh Lászlónak meghalnia.

Annak kiderítéséhez, hogy Méhes Zoltán modelljét a valóságban milyen veszedelmek fenyegették, milyen félelmek gyötörték – s hogy ezek hiteles motivációi-e a regénybeli öngyilkoságnak – nem lesz szükség a jövőbeli biográfus titoknyomozó bravúrára. Ahogy a nem hermeneuta irodalomtörténésznek a művek értelmezéséhez, a biográfusnak is előzékenyen szolgáltatta maga Németh László a dokumentumokat, vallomásokat és kommentárokat: a Homályból homályba című önéletírás, a Levelek a hipertóniáról, a naplók és a levelek bőségesen ontják a forráskritikai csemegét. A nóvum, amit most napvilágra hozunk, szintén az öndokumentáció műfajába tartozik: egy naplórészlet a regénybeli és a valóságos „összeesküvés” per időszakából. Elolvasása és értelmezése előtt azonban szükség lesz egy kis kortörténeti és életrajzi rekapitulációra.

Az 1945. után uralomra jutó hatalom emberei – részben a kultúrpolitikusok, részben némely literátorok – szemében Németh Lászlónak főképp két írása volt a corpus

delicti, amiért ellenségei az elhallgattatás, a vezeklés vagy egyenesen a bebörtönzés sorára szánták: a Kisebbségben és a Szárszói beszéd. Az elsőre az antiszemitizmus bélyegét sütötték rá, a másodikat a berendezkedni készülő sztálinisták tekintették a még ezután elkövetendő bűneik előzetes leleplezésének. Már pedig ez a népség az utólagos pissenést is kíméletlenül megtorolta.

Németh László tudta, hogy a „Dixi et salvavi animam meam” lutheri gesztusával milyen ádáz erünniszeket uszított magára. A Kisebbségben-t, majd a Szárszói beszédet követő éles visszautasítás, a Nagy Istvánék ítélete, mely szerint vele lehetetlen az együttműködés, világossá teszik számára, hogy milyen sorsra számíthat a háború után. Az 1943-as naplófejezetekben már ilyen sorok olvashatók: „Ma szinte paradicsomi megoldásnak tűnik fel: az egész családommal a romok alatt maradni.” Majd később: „A társadalmi katasztrófa csak borzalmakat tartogathat számomra. Jobb meghalni. De a munkáim! Most lennék igazán író.” Egy Gulyás Pálnak írott levélben: „A hóhérok táncát nem fogom bevárni.”

Azután jött Buda ostroma, amikor a romok alá temetkezés óhaja kis híján beteljesült; majd 45 nyarán Békésen a rendőrségi előállítás, amikor az ottani fiatalok szovjetellenes röpcédulázása miatt – mint lehetséges felbujtókat – Németh Lászlót és Féja Gézárt is gyanúba fogták. Az 1945. szeptemberében megtalált vásárhelyi azilumot a visszaemlékező író hálája a „béke szigetévé” szépíti, ám a hipertónia-levelekben ilyen metaforákat is olvashatunk róla: „Vásárhelyi életem is – könnyen viselt szegénységével, az üldözők távoli zivajával, rövidebb pánikoktól megszagott idill volt. Legalább ötvenszer voltam abban az állapotban, amelyben Méhes a regényben.”

1947. telének-tavasznak „grand terreur”-jét, pánikreakcióit a Magyar Közösség „leleplezése” és pere váltotta ki.

Január 5-én a belügyminisztérium hivatalos közleményt ad ki a „köztársaság-ellenes összeesküvés” leleplezéséről. A közlemény szerint „az összeesküvők célja a »jogfolytonosság alapján« a Horthy-rendszer visszaállítása volt, fegyveres erővel; az összeesküvést irányító hetes bizottság tagjai: Arany Bálint, Donáth György, Héder János, Kiss Sándor, Saláta Kálmán, Szent-Iványi Domokos és Szentmiklóssy István.”

A Parasztszövetség lefogott vezetője, Kiss Sándor néhány hete a vásárhelyi Fekete Sas-ban tartott előadást, s Némethtel is találkozott. Szent-Iványi Domokos a bűnjelként lefoglalt kátéjában az összeesküvés és a „mélymagyarság” elméletének összefüggésére hivatkozik. A Szabad Szóban, a Parasztpárt lapjában január 19-én Darvas József teszi közzé „Nyílt levelét az összeesküvésről”, benne a Kisebbségben írójának szellemi felelősségéről. A régtől ismerős errünniszek: Gogolák Lajos, Bóka László, Zsolt Béla s a többiek megújult dühvel ontják a fővárosi lapokban a Németh Lászlót feljelentő filippikáikat. Bóka pl. a Haladásban: „Németh áttörte azt a falat, ami a költő álmát elválasztotta a valóságtól: életében érte meg azt a dicsőséget, hogy akadt magyar politikai mozgalom, mely az ő kategóriáiban gondolkozott.” Hogy a veszedelem mekkora, azt nem annyira az üvöltő sajtókórus, mint inkább a perben kiszabott súlyos büntetések bizonyítják: április 16-án a Népbíróság Dálnoki Veres Lajost, Donáth Györgyöt és András Sándort halálra, Szentmiklóssy Istvánt és Arany Bálintot életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéli.

Ma már tudjuk, hogy ez a per a Cseka-GPU dramaturgia, a jezsovscsina első magyarországi főpróbája volt. A Magyar Közösség a harmincas évek elején alakult, politikailag konzervatív, erősen nacionalista és antiszemita beállítottságú titkos szervezet. Célja az volt, hogy elősegítse az „igaz magyarok” vezető gazdasági, politikai és kulturá-

lis pozíciókba kerülését. A második világháború idején jelentős szerepet játszott a németellenes ellenállási mozgalomban. A háború után csak 1946. tavaszán próbált újjászerveződni, nem túl sok sikerrel. A „fegyveres restauráció” terve merő ávéhás koholmány: ezek az „összeesküvők” a beszélgetéseikben nem jutottak tovább a bús magyar peturkodásnál és álmodozásnál.

Az is ismeretes, hogy ez a per, s a vele megindított politikai kampány a Rákosi-féle „szalámitaktika” szeletelőkése volt: igazi célja a Kisgazdapárt lefejezése. A fejek le is hullottak: február 29-én Kovács Bélát, a párt főtítkárát tartóztatják le szovjetellenes szervezkedés vádjával; május 28-án Szviridov altábornagy, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság alelnöke, jegyzéket nyújt át a magyar kormánynak Kovács Béla, illetve a köztársaság elleni összeesküvés ügyében. A jegyzék „terhelő adatokat” tartalmaz Nagy Ferenc miniszterelnökre nézve. Május 30-án Nagy Ferenc a berni magyar követségen bejelenti lemondását, s nem tesz eleget a kormány hazahívási felszólításának. Június 2-án Varga Béla, a nemzetgyűlés kisgazdapárti elnöke külföldre távozik.

Ami a Németh László büntetőjogi felelősségrevonásának elmaradását illeti: a „bölcsh vezér” helytartóinak machiavellizmusát ismerve –, valószínűsíthető, hogy az nem a véletlen vagy a méltányos disztinkció műve, hanem a szalámitaktika kultúrpolitikai adaptációjának következménye. Ezt maga Németh László is megjegyezte, amikor az áprilisi Révai-Lukács-Illyés-Németh találkozóra visszaemlékezve így ír: „Az összeesküvéssel kapcsolatban ők (mármint Lukács és Révai) meg akarták mutatni, hogy a kommunisták nem ördögök. Az íróknak is nyilván ez volt a szerencsésük.”

Mindez azonban csak később vált világossá, ám 47 első négy hónapjának baljós időszakában még vakreményként sem derengett. Az összeesküvésről szóló szapora híradások, bennük az ő nevének és kárhozzátott műveinek ismételtetése, végül – pohárkicsordítóként – a Darvas József január 19-i cikke Németh Lászlót – sokadszor, de nem utoljára a „Most már nincs tovább” suicid lélekállapotába lökte. „Ember és szerep” elűtő kívánalmi ismét kelepcébe ejtették. „Mint író, folyton bátor embernek való elhatározásokat s helyzeteket vállaltam, holott egyáltalán nem voltam bátor.” – írja egy helyen – viviszekciós hajlamát önmagával szemben is érvényesítve.

Hiábavaló volt a vásárhelyi elvonulás, a tanügy rendezésére felajánlott szolgálat, a Népi Művelődési Intézetben az Illyés rábeszélésére vállalt munka; az új hatalom is a bal keze felől állítja, s védelmet még íróbarátaitól, korábbi fegyvertársaitól sem kap.

Mélyponton van. Az elárultatás, magárahagyatottság ókútjában, mint Jákob fia József, akiről később – azzal a bizonyos Fantomas-kesztyűs módszerrel – drámát akart írni.

Mit lehet ebben a „Bújt az üldözött, s felé Kard nyúlt barlangjában” – helyzetben tenni? A „kísérletező ember”, aki az iskolaorvosi robotot alkattani és szociográfiai műhelymunkává emeli, a műfordítói „gályapadból” nyelvösszehasonlító „laboratóriumot” csinál, az élet, a sors által vetett kelepcékben, a csalódásokon, a vélt vagy valószínű sérelmeken, a fenyegetettség, félelmen, az egy-egy ember vagy gesztus ellen föllobbanó haragon is úgy emelkedik fölül, úgy arat fölöttük győzelmet, hogy föl találja magának a kelepceadekvát laboratóriumot, pontosabban: a lelki detoxikálót: a naplót.” Amikor egy helyzet olyan tűrhetetlen volt, hogy az életet nem lehetett folytatni tőle, olyan helyzetben, amelyben más, az írásvédelem katarziszt nem ismerő agy rövidzárlatot kap vagy öngyilkos lesz, akkor fogadta el a naplóíró is a kikerülhetetlen párbajt... a zsigereiből táplálkozó Anteust... a logika, a gondolkodás erejével próbálta megsemmisíteni vagy közömbösíteni.”

Az összeesküvés keltette pánik idejében született naplófeljegyzések egy része ott van a Homályból homályba 2. kötetében. A vásárhelyi archívum anyagában lévő három cikkfogalmazványt és két naplótöredéket – ugyanezen időszak dokumentumait – a Tiszatáj, 1985. augusztusi számában adtuk közre. Ezek után bekerültek a lilaboritós sorozat „Életmű szilánkokban” című kötetébe.

Most egy olyan naplórészletet hozunk napvilágra, amely mindeddig nem került közzétételre. Az emlékszoba anyagának gyűjtésekor találtuk meg – különös, de jellemző véletlenül – a gimnázium tanári könyvtárában, amikor, a kölcsönzési lapok alapján, a tanóráira készülő óraadó-király olvasmányait szedtük össze. Lezárt, felbontatlan, szürkészöld levélborítékon, Németh László kézírásával, ez olvasható: „Ezt a borítékot a benne levő napló-részlettel 1947 január 19-én adtam át Rác Miklósnak, hogy ha komolyabb dolog történnék velem, törje föl, másolja le, s a tartalmát juttassa el Illyés Gyulának.”

Hogy végül miért gondolta meg magát, s miért nem adta át a levelet Rác Miklósnak, s tette bele a könyvbe, hogy azután megfeledkezzék róla – csak találgatni lehet, de ez már a lélekbúvárok dolga.

A naplórészlet okozta meghökkenés, elképedés tranquillánsaként hadd ajánljuk az olvasó figyelmébe Németh László intelmét: „Ezek a naplók legviharosabb óráimba engednek bepillantást – aki belső életemről ezeknek alapján akar képet alkotni, mégis durva tévedésbe esik. Sokkal sötétebb, viharosabb képet kap rólam, hiszen csak azokba a pillanatokba lát bele, amikor a naplóírás szükségessé vált – holott a célja annak nem a sötétség s a fájdalom feltárása, hanem a derű vagy legalább a nyugalom megszerzése volt.”

Ami pedig az Égető Eszter záróképét, Méhes Zoltán öngyilkosságát illeti, emlékeztetünk kell a hűséges Eckermann naplójára. Följegyzi, hogy egy alkalommal Goethe „szegény kutyának” nevezte Werthert, akinek pedig ő maga a modellje. A művész fölénye s diadala ez – törekeny és esendő emberléte fölött. Ez a Wertherek és Méhes Zoltánok balszerencséje, s ugyanez a Goethék és Németh Lászlók – s nem utolsósorban az olvasók szerencséje.

NÉMETH LÁSZLÓ

Naplórészlet

A MAGYAR KÖZÖSSÉG PERÉNEK IDŐSZAKÁBÓL

1947. jan. 19.

Darvas József denunciáló cikke a Szabad Szóban. Ez aztán igazán lélekharang! Tíz éve állandóan ott volt az idegeimben; hányszor éreztem, naplóim bizonyíthatják, hogy most aztán igazán... Csodák sorozata, hogy csak most következett be. Aki egy gyarmati népért harcolt, annak így kell végeznie.

*

El vagyok készülve rá, hogy testemet dobjam macchiavellizmusuk elé. Ha hihetnék, japán módra, a harakiri tisztító hatalmában!